

УДК 159.92

П. В. МАКАРЕНКО,

кандидат психологічних наук, доцент,
заступник декана з навчально-методичної роботи факультету № 4
Харківського національного університету внутрішніх справ;

С. О. ЛАРІОНОВ,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри психології та педагогіки факультету № 3
Харківського національного університету внутрішніх справ

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ НАДІЙНОСТІ ПЕРСОНАЛУ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Розглянуто теоретичні аспекти проблеми психологічної надійності професійної діяльності людини, окреслено основні напрямки у дослідженнях надійності. Проаналізовано поняття психологічної та професійної надійності, визначено чинники її актуальності як предмета дослідження в юридичній психології. Охарактеризовано складові психологічної надійності персоналу ОВС (мотиваційна, когнітивна, емоційно-вольова). Встановлено, що професійно-психологічна надійність – це процесуальна (поміхостійкість, стабільність, опірність) та результативна (те ж саме протягом тривалого часу) характеристики професійної діяльності, в основі якої лежать певні психічні процеси та особистісні якості. Запропоновано шляхи підвищення професійно-психологічної надійності персоналу органів внутрішніх справ.

Ключові слова: професійна психологічна надійність, працівники органів внутрішніх справ, психологічна готовність, психологічна адаптація.

Makarenko, P.V. and Larionov, S.O. (2015), "Theoretical aspects of the problem of professional and psychological reliability of internal affairs agencies personnel" ["Teoretychni aspekty problemy profesiino-psychologichnoi nadiinosti personalu orhaniv vnutrishnikh sprav"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 156–160.

Постановка проблеми. Реформування системи органів внутрішніх справ України у сучасних умовах нерозривно пов'язане з пошуком шляхів удосконалення діяльності служби психологічного забезпечення, зокрема у напрямку діагностики, прогнозування та формування психологічної надійності працівників. Це зумовлено особливостями професійної поліцейської діяльності, її значними психологічними та фізичними навантаженнями, дією численних стрес-факторів, загальною складністю та часто небезпечністю вирішуваних завдань.

Стан дослідження. У сучасній юридичній психології активно досліджуються різні аспекти професійної та психологічної надійності працівників органів внутрішніх справ. Детально вивчені проблеми професійного добору та психологічного супроводу працівників у процесі їх професійного становлення і розвитку (М. І. Ануфрієв, О. М. Бандурка, В. І. Барко, В. В. Васильєв, О. В. Землянська, Г. В. Попова, О. М. Цільмак, С. І. Яковенко та ін.), проаналізовані психологічні особливості поведінки, зокрема прояв особистісних характеристик працівників органів внутрішніх справ у різних ситуаціях службової діяльності (С. І. Гарькавець, І. В. Воробйова, Я. М. Мацегора, Н. Е. Мілорадова, Г. В. Попова, А. В. Сафронов, О. М. Тімченко та ін.).

Однак проблема забезпечення психологічної надійності персоналу органів внутрішніх справ концептуально не вирішена. Недостатньо дослідженими залишаються питання діагностики та формування психологічної надійності працівників органів внутрішніх справ, визначення її особистісних детермінант, організаційно-управлінські аспекти її забезпечення.

Метою цієї статті є проаналізувати психологічну надійність професійної діяльності людини, виокремити її основні характеристики, охарактеризувати таку надійність у працівників органів внутрішніх справ та запропонувати шляхи її підвищення.

Виклад основного матеріалу. Проблема психологічної надійності фахівця як здатності до збереження певних особистісних якостей та показників праці у мінливих і складних умовах є міждисциплінарною. Вона активно досліджується у межах психології праці, ергономіки, інженерної, екстремальної та юридичної психології. Визначено різні напрямки досліджень надійності людини як суб'єкта професійної діяльності:

1) філософський – моральна надійність, соціальна надійність, надійність живих систем (В. Г. Пушкін, І. В. Бормотов, С. М. Сухов, В. М. Собінов та ін.);

2) технічний – оцінка професійної надійності операторів, системи оцінки професійної надійності та її прогнозу, оцінка надійності персоналу та устаткування, підвищення технологічної надійності (Т. П. Яковенко, З. І. Губоніна, Г. А. Квашніна, Д. С. Самохін, О. М. Ананьєв та ін.). Саме цей напрям є історично першим. Ще В. Д. Небиліцин почав використовувати поняття оперативної надійності на позначення здатності до збереження оптимальних робочих параметрів протягом заданого часу за умов зміни та ускладнення обставин діяльності, які викликають особистісні реакції на межі патологічних розладів [1]. В інженерній психології, яка межує з технічними науками, надійність почала розглядатися в контексті здатності людини помилятися чи не помилятися при виконанні певних робіт у певних умовах, можливості появи «відмови» від діяльності, втрати збереження здатності відповідати вимогами до неї та її діяльності [2, с. 76];

3) медико-біологічний – екологічні фактори надійності праці, проблема забезпечення надійності та професійного здоров'я фахівців, питання психофізіологічного прогнозу надійності діяльності (Л. Г. Гладкова, Т. А. Талалаєва, А. А. Маркосян, С. М. Фомін та ін.);

4) економічний – управління персоналом на основі факторів надійності, забезпечення надійної праці персоналу (І. В. Предков, Г. І. Двас, Ю. М. Селєзньов та ін.);

5) педагогічний – формування професійної надійності діяльності, питання змагальної надійності спортсменів (С. Ю. Поярков, О. М. Блєєр, А. М. Буланцов, А. М. Грошев та ін.).

Психологічний напрям дослідження проблеми надійності фахівця представлений низкою наукових робіт, де підкреслюється роль і місце його «особистісного фактора» (Ю. М. Рибніков, К. К. Платонов, Л. С. Нерсисян, Ф. Д. Горбов, Г. В. Суходольський, В. Д. Небиліцин, К. М. Гуревич, Г. С. Нікіфоров та ін.). Особистісна складова надійності найчастіше описується в термінах моральної, соціальної, соціально-психологічної та психологічної надійності. Загалом вона розуміється як інтегральне когнітивно-емоційно-вольове утворення динаміки прояву професійно-критичних показників нормативності поведінки, що базується на симптомокомплексі психофізичного благополуччя.

Дещо менш розробленим є регуляторний напрямок розуміння психологічної надійності як суб'єктної (регуляторно-особистісної) якості людини, що характеризує її здатність зберігати якість та ефективність індивідуальної саморегуляції у психологічно напружених умовах життя (В. І. Моросанова, А. Б. Леонова,

М. Г. Кондратюк та ін.). На думку В. І. Моросанової, психологічна надійність виступає підґрунтям професійної і проявляється при ускладненні умов життєдіяльності у стійкості системи регуляторних процесів (планування цілей, моделювання значущих умов їх досягнення, програмування, оцінювання і коректування дій та їх результатів [3, с. 42].

Ключовим фактором у розумінні психологічної надійності фахівця є його поведінка, яка має певним чином співвідноситись із професійною діяльністю і яка виражає ставлення до суспільства, інших людей, предметного світу, регулюючись нормами етики і права. Будь-який фахівець одночасно належить до різних легітимізованих груп (гендерних, суспільних, етнічних, релігійних тощо), в яких поведінка регулюється нормами і вимогами, відмінними від професійних. Це викликає у працівників певні суперечності у мотивації, цілепокладанні, способах діяльності та ставленні до них. Тому в понятті психологічної надійності фахівця підкреслюється необхідність перебудови саморегуляції поведінки на основі пріоритету професійно-конвенціональних норм, конкретизованих відповідно до значущих вимог професійної діяльності (законів, наказів, етичних кодексів та інших явних вимог і суспільних очікувань).

Професійна надійність працівників органів внутрішніх справ, зокрема її психологічні аспекти, є предметом дослідження юридичної психології (О. М. Бандурка, В. І. Барко, В. О. Лефтеров, О. М. Столяренко, О. В. Землянська, С. П. Бочарова, О. В. Тімченко, О. М. Цільмак, С. І. Яковенко, В. О. Криволапчук та ін.) в аспектах надійності управлінської діяльності керівників, формування надійності в процесі професійної підготовки особового складу, відбору кадрів, виконання завдань у складних і екстремальних умовах діяльності.

Визначено, що специфіка поліцейської діяльності зумовлює різноманітні психологічні феномени «неадекватного захисту» від її здійснення: професійні деформації, деструкції, вигорання, зриви надійності тощо; часто у працівників спостерігаються професіогенні розлади особистості та відхилення поведінки (невротичні, соціально-стресові, постстресові, соматоформні, психосоматичні, девіантна та делінквентна поведінка у різних її формах і проявах). Ці феномени розглядаються як прояви професійної ненадійності, тому що тягнуть за собою різноманітні негативні наслідки від звільнення працівників до їх травмування та незворотних втрат. Дослідники, наприклад М. О. Беребін та І. Ю. Григор'єва, відзначають, що зриви

професійної діяльності та вказані розлади психологічної адаптації виявляються причинно-наслідково «закільцьованими» – порушення професійного функціонування призводять до появи розладів психологічної адаптації, які поглиблюють наявні проблеми у професійній діяльності [4, с. 58].

Складові професійної психологічної надійності, запропоновані, наприклад, у докторському дисертаційному дослідженні В. О. Криволапчука, такі [5, с. 65–66]:

- мотиваційна (налаштованість працівника на виконання професійних дій, мотивація дотримання та захисту закону і службової дисципліни, відповідальність за правомірність та обґрунтованість професійної діяльності);

- когнітивна (відображення професійної реальності, усвідомлення себе у професії; її основу складають спеціальні знання);

- емоційно-вольова (ставлення до професійної діяльності, до окремих значущих якостей своєї особистості з урахуванням актуальних потреб та мотивів; представлена у вигляді професійних інтересів, самооцінки та самовідношення, емоційної стійкості та емпатії).

Надійність саме особового складу ОВС О. М. Цільмак та С. І. Яковенко визначили як здатність і готовність працівників якісно та безпомилково виконувати службові обов'язки відповідно до вимог діючого законодавства, присяги, норм службової дисципліни і корпоративної культури, дотримуватись стандартів професійної діяльності та етики, плідно працювати у злагоді з колегами, не дивлячись на труднощі та провокаційні дії з боку зловмисників [6, с. 60–61].

Вважаємо можливим розглядати надійність одночасно і як процесуальну (стабільність як поміхостійкість, саморегуляція), і як результативну (стабільність показників діяльності протягом тривалого часу) характеристику професійної діяльності. Питання збереження надійності тісно пов'язане з функціональним станом організму та готовністю до виконання діяльності. Людина, діючи у складних умовах, повинна зберігати стан працездатності, протистояти перенапруженням, тобто частково відновлювати функції різних систем організму за рахунок їх компенсації іншими системами, залучаючи функціональні резерви.

Те ж саме відбувається і якщо поглянути на професійну діяльність у континуумі місяців – років і в межах годин – діб. При цьому, як вказує А. Б. Леонова, діяльність в оптимальних умовах майже завжди виявляється надійною, тобто точною і безпомилковою [7, с. 13]. Розглядаючи професійну діяльність у часовому

континуумі годин – діб помітно, що зона прояву психологічної надійності звільняється при виникненні у діяльності поміх (перешкод) чи при зміні умов у бік екстремальності. Важливо розуміти, що екстремальні умови у цьому контексті – не лише крайнощі (збройне протистояння, стихійне лихо тощо). Вся сукупність умов діяльності у своєму середньому значенні складають оптимум, а їх навіть незначні зміни чи поява неочікуваної змінної, що починають усвідомлюватись як дискомфорт, зумовлюють зсув сприйняття ситуації у бік екстремальності.

Можна окреслити два способи адаптації до ситуацій різної складності, які виникають у професійній діяльності: зміна самої ситуації (активний шлях) і зміна ставлення працівника до неї (пасивний шлях). За звичайних умов адаптація спрямована на мінімізацію витрат ресурсів організму (матеріальних, енергетичних та інформаційних), однак існують і виключення, за яких людина діє з великими втратами. За це «відповідають» надмірна мотивація (бажання досягти цілі будь-якими способами), вольові якості та цінності. Надійність тут може виражатись в тому числі у правильному обранні способу адаптації, тобто у безпомилковій когнітивній оцінці працівником змінених умов діяльності та обранні адекватного способу адаптації (бездіяльність чи дії, і якщо дії, то які саме призведуть до бажаного результату – адаптованості). На це впливають у тому числі і досвід попередньої діяльності (знання, вміння, навички, звички тощо), поточний стан працівника та його мотивація (цілі).

У процесі ході адаптації відбувається співставлення зовнішніх умов діяльності з внутрішніми характеристиками, що переживається як певний психічний стан або його зміна (найпростіший варіант: задоволення чи ні), а на когнітивному рівні – як оцінка перешкод чи труднощів, та міри зусиль, необхідних для їх подолання, мобілізації (напруження). Тут може відбуватись як оптимальна оцінка власних можливостей, так і їх недооцінка/переоцінка, що призведе до помилкової мобілізації (надмірної чи недостатньої), яка не відповідає вимогам ситуації і буде виражатися у помилках чи зривах діяльності.

Якщо знов змінити ракурс у часовому континуумі до місяців – років, то вказані міркування не втрачають сенсу. Перешкодами тут будуть тривалі несприятливі умови праці (наприклад, тривала відсутність вихідних); поява та тривале існування «нових» умов, до яких працівник не зміг адаптуватись (наприклад, додаткові вимоги до професіоналізму чи зміна нормативних регулюючих актів); зміна ставлення до професійної діяльності чи самого себе

(професійна деформація); більш глобальні суспільні трансформації (наприклад, зміна ставлення населення до поліції) тощо.

З цього випливають два шляхи формування надійності.

1. Тренування готовності до дій в ускладнених умовах, тобто зниження їх екстремальності. Готовність у такому контексті – це фактично здатність швидко мобілізувати додаткові резерви психіки для адекватних дій у змінених умовах чи для протистояння перешкодам. Вона базується на вольових якостях (упевненість у спроможності досягти цілі) та швидкій когнітивній обробці ситуацій діяльності, перетворення їх зі «складних» (екстремальних) на «прості», в яких працівник знає, як себе поводити. Цей шлях – відпрацювання та тренування окремих дій у конкретних умовах, які будуть частково повторюватися у різноманітних ситуаціях. Наприклад, затримання особи із застосуванням зброї чи спеціальних засобів, зупинка транспортного засобу тощо. Крім того, це тренування самоконтролю як здатності до самоуправління психічним станом.

2. Управління умовами діяльності, тобто збереження оптимального фону для неї. Цей шлях полягає у підтримці стабільного рівня працездатності, який не потребує від працівника додаткових зусиль для адаптації до змін. Мова може йти, навпаки, про адаптацію до монотонії, пересичення, втоми, тобто «прогнозованих» психічних станів, які виникають в оптимальних, звичних умовах. Тут велику роль відіграє підтримання не лише стану працівника, а і його мотивації до виконання стабільної одноманітної діяльності.

Висновок. Очевидно, що професійну поліцейську діяльність за її характеристиками майже неможливо алгоритмізувати, тобто передбачити можливий діапазон коливання умов для різних ситуацій і взагалі скласти вичерпний список таких ситуацій. Тому формування надійності персоналу можливе, переважно, за першим напрямком. Але і другий шлях здається нам важливим з огляду на чисельні «штабні» професії в органах внутрішніх справ.

Список використаних джерел

1. Небылицын В. Д. Надежность работы оператора в сложной системе управления [Электронный ресурс] / В. Д. Небылицын // Инженерная психология / под ред. А. Н. Леонтьева, В. П. Зинченко, Д. Ю. Панова. – М., 1964. – С. 358–367. – Режим доступа: <http://psychologylib.ru/books/item/f00/s00/z0000038/st018.shtml>.
2. Вассерман Л. И. Медицинская психодиагностика: теория, практика и обучение / Л. И. Вассерман, О. Ю. Щелкова. – М. : Академия ; СПб. : Филол. фак. С.-Петерб. гос. ун-та, 2004. – 736 с.
3. Личностные и когнитивные аспекты саморегуляции деятельности человека / под. ред. В. И. Моросановой. – М. : Психол. ин-т РАО, 2006. – 320 с.
4. Беребин М. А. Клинико-психодиагностические основания оценки и прогноза риска нарушений психической адаптации и профессиональной надежности сотрудников правоохранительных органов / М. А. Беребин, И. Ю. Григорьева // Вестник Южно-Уральского государственного университета. – 2011. – № 29. – Серия «Психология», вып. 14. – С. 58–69.
5. Криволапчук В. А. Концептуальные подходы к разработке программы формирования профессиональной психологической надежности сотрудников криминальной милиции МВД Украины / В. А. Криволапчук // Психопедагогика в правоохранительных органах. – 2013. – № 3 (54). – С. 63–67.
6. Цильмак А. Н. Социально-правовая надежность персонала ОВД как основа эффективной профессиональной деятельности / А. Н. Цильмак, С. И. Яковенко // Наука и образование. – 2010. – № 4–5. – С. 59–62.
7. Леонова А. Б. Психодиагностика функциональных состояний / А. Б. Леонова. – М. : МГУ, 1984. – 200 с.

Надійшла до редколегії 18.12.2015

МАКАРЕНКО П. В., ЛАРИОНОВ С. А. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРОБЛЕМЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ НАДЕЖНОСТИ ПЕРСОНАЛА ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ

Рассмотрены теоретические аспекты проблемы психологической надежности профессиональной деятельности человека, очерчены основные направления исследований надежности. Проанализированы понятия профессиональной и психологической надежности, определены причины её актуальности как предмета исследования в юридической психологии. Охарактеризованы составляющие психологической надежности персонала ОВД (мотивационная, когнитивная, эмоционально-волевая). Определено, что профессионально-психологическая надежность – это процессуальная (помехоустойчивость, стабильность, сопротивляемость) и результативная (то же на протяжении длительного времени) характеристики профессиональной деятельности, в основе которой лежат определённые психические процессы и личностные качества. Предложены пути повышения профессионально-психологической надежности персонала органов внутренних дел.

Ключевые слова: профессиональная психологическая надежность, сотрудники органов внутренних дел, психологическая готовность, психологическая адаптация.

MAKARENKO P. V., LARIONOV S. O. THEORETICAL ASPECTS OF THE PROBLEM OF PROFESSIONAL AND PSYCHOLOGICAL RELIABILITY OF INTERNAL AFFAIRS AGENCIES PERSONNEL

Theoretical aspects of the problem of psychological safety of professional activities of a person have been studied; it is determined that it is multidisciplinary and multidimensional. The basic directions in reliability studies (philosophical, technical, medical and biological, economic, educational, psychological) have been outlined. The notion of psychological and professional reliability has been analyzed; factors of its relevance as the research object within legal psychology have been determined.

It is determined that the failures of professional activities and abnormalities of psychological adaptation are defined as causal relations, which are «cyclic», disorder of professional functioning result in the emergence of abnormalities of psychological adaptation, which exacerbate existing problems within professional activities.

Components of psychological reliability of internal affairs agencies personnel (motivational, cognitive, emotional and volitional) have been specified. It is established that professional and psychological reliability is a procedural (immunity resistance, stability, resistance) and productive (the same for a long time) characteristics of professional activity, which is based on certain mental processes and personal qualities. The ways of improving professional and psychological reliability of internal affairs agencies personnel: training the readiness to act in difficult terms and managing the conditions of professional activities.

Keywords: *professional psychological reliability, internal affairs agencies' officers, psychological readiness, psychological adaptation.*
